

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

CRIMINAL LEGAL MEASURES FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INVINCIBILITY OF A MINOR PERSON

Школа С.М., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри публічного права Інституту
гуманітарних і соціальних наук,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

У статті розглянуті кримінально-правові заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої особи, передбачені розділом IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» Особливої частини КК України. Обґрунтована необхідність врахування при криміналізації тих чи інших видів протиправних посягань на статево свободу та статево недоторканість неповнолітньої особи таких ознак дитини як розумовий розвиток, психічний розвиток, розвиток вольових якостей, розвиток аналітичних якостей, фізичний розвиток та інших чинників, зокрема, моральних якостей (схильності до введення в оману тощо). Визначено, що законодавцем виділяються три види неповнолітніх потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: неповнолітня особа з народження і до досягнення чотирнадцяти років, неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Обґрунтована необхідність врахування при кваліфікації досліджуваної категорії кримінальних правопорушень усвідомлення чи можливості усвідомлення винною особою віку потерпілої особи. На підставі аналізу матеріалів судової практики доведена наявність помилок у вироках судів в частині встановлення обізнаності винної особи про вік неповнолітнього потерпілого та використання застарілої термінології, яка не відповідає чинним редакціям статей 152, 153, 155 та 156 КК України. Обґрунтована наявність законодавчого розмежування статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої особи як об'єктів кримінальних правопорушень, передбачених розділом IV Особливої частини КК України, залежно від досягнення неповнолітнім шістнадцятирічного віку. Запропоновано внесення змін до частин 1 та 2 ст. 156-1 КК України, згідно яких наслідком передбачених цією статтею пропозицій зустрічі визначити здійснення хоча б однієї такої зустрічі.

Ключові слова: заходи запобігання кримінальним правопорушенням, статева свобода, статева недоторканість, вік кримінальної відповідальності, особи геронтологічного віку, неповнолітня особа, малолітня особа.

The article discusses the criminal law measures to prevent criminal offenses against the sexual freedom and sexual integrity of a minor, provided for in Chapter IV «Criminal offenses against the sexual freedom and sexual integrity of a person» of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. There is a well-founded need to take into account, when criminalizing certain types of illegal encroachments on the sexual freedom and sexual integrity of a minor, such characteristics of the child as mental development, mental development, development of willpower, development of analytical qualities, physical development and other factors, in particular, moral qualities (tendencies to misleading, etc.). It was determined that the legislator distinguishes three types of minor victims of criminal offenses against the sexual freedom and sexual integrity of a person: a minor from birth to the age of fourteen, a minor between the ages of fourteen and sixteen, and a minor between the ages of fourteen and eighteen. There is a well-founded need to take into account the awareness or possibility of awareness by the guilty person of the victim's age when qualifying the investigated category of criminal offences. Based on the analysis of judicial practice materials, the presence of errors in the judgments of the courts in terms of establishing the guilty person's awareness of the age of the minor victim and the use of outdated terminology that does not correspond to the current versions of Articles 152, 153, 155 and 156 of the Criminal Code of Ukraine have been proven. The presence of a legal distinction between sexual freedom and sexual integrity of minors as objects of criminal offenses provided for in Chapter IV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, depending on the minor reaching the age of sixteen, is substantiated. Amendments to parts 1 and 2 of Art. 156-1 of the Criminal Code of Ukraine, according to which, as a result of the meeting proposals provided for in this article, at least one such meeting should be determined.

Key words: measures to prevent criminal offenses, sexual freedom, sexual integrity, age of criminal responsibility, persons of gerontological age, minor, minor.

Постановка проблеми. Ознака неповноліття особи у теорії кримінального права розглядається переважно як ознака суб'єкта кримінального правопорушення та пов'язується з особливостями кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Разом з тим склади окремих кримінальних правопорушень містять ознаку неповноліття особи як ознаку потерпілого. Пов'язане це з наявністю певних психічних та фізіологічних особливостей зазначеної категорії осіб, які при збігу певних життєвих обставин значно полегшують вчинення кримінального правопорушення, що суттєво підвищує ступінь їх суспільної небезпечності порівняно з посяганнями на повнолітніх осіб.

Одним з найбільш небезпечних видів насильницьких посягань на людину є кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, передбачені розділом IV Особливої частини КК України [1].

Аналіз диспозицій статей зазначеного розділу свідчить про виділення законодавцем трьох видів неповнолітніх

потерпілих від цієї категорії кримінальних правопорушень: малолітні, особи, які не досягли шістнадцятирічного віку, неповнолітні.

При цьому стан як сексуальної злочинності загалом, так і сексуальної злочинності щодо неповнолітніх в Україні залишається на стабільно високому рівні. У 2018 р. обліковано 821 кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, серед яких посягання на осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, становили 84 кримінальних правопорушення, передбачених ст. 155 КК України, та 274 кримінальних правопорушення, передбачених ст. 156 КК України. У 2019 р. ці показники становили 750, 64 та 250, відповідно; у 2020 р. – 740, 55, 197; у 2021 р. – 930, 164, 260; у 2022 р. – 623, 83, 182 [2].

Наведені кількісні показники кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх осіб, які суттєво не зменшуються попри посилення кримінальної відповідальності за їх вчинення

у 2018 р., свідчать про доцільність подальшого дослідження питань ефективності кримінально-правових заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості досліджувались у роботах М. Бажанова, Ю. Бауліна, В. Борисова, О. Дудорова, О. Кальмана, М. Коржанського, І. Лановенка, М. Мельника, А. Савченка, О. Синєокого, В. Сташиса, В. Тація, В. Тютюгіна, М. Хавронюка, П. Хряпінського, А. Шеремета, С. Чмута та інших вчених.

Метою статті є визначення обґрунтованості наявних кримінально-правових заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої особи.

Виклад основного матеріалу. Розділом IV Особливої частини КК України кримінальна відповідальність за посягання на статева свободу та статева недоторканість неповнолітньої особи диференціюється у кількох кримінально-правових нормах залежно від віку такої особи.

Така диференціація кримінальної відповідальності пов'язана з різним психофізіологічним розвитком дитини на різних етапах формування її свідомості. Передчасний початок статевого життя завдає дитині значної фізичної шкоди, оскільки її організм ще не підготовлений до статевого зносу, до такого навантаження і тих наслідків, які поєднані з ними. А це, своєю чергою, негативно відображається на її фізичному, моральному та статево-розвитках, може стати причиною неврастєнї, схильності до статевого збочення тощо [3, с. 236].

При криміналізації тих чи інших видів протиправних посягань на статева свободу та статева недоторканість неповнолітньої особи повинні враховуватись такі ознаки дитини як її розумовий розвиток, психічний розвиток, розвиток вольових якостей, розвиток аналітичних якостей, фізичний розвиток та інші чинники, як, наприклад, моральні якості (схильність до введення в оману тощо).

Залежно від наведених чинників законодавцем виділяються три види неповнолітніх потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Так, неповнолітня особа з народження і до досягнення чотирнадцяти років є потерпілим від зґвалтування (ч. 4 ст. 152 КК України), сексуального насильства (ч. 4 ст. 153 КК України), розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України) та домагання дитини для сексуальних цілей (ч. 3 ст. 156-1 КК України); неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років є потерпілим від вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), розбещення неповнолітніх (ч. 1 ст. 156 КК України) та домагання дитини для сексуальних цілей (ч. 1 ст. 156-1 КК України); неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років є потерпілим від зґвалтування (ч. 3 ст. 152 КК України), сексуального насильства (ч. 3 ст. 153 КК України), розбещення дитини для сексуальних цілей (ч. 2 ст. 156-1 КК України).

Слід зазначити, що для кваліфікації дій особи, винної у посяганні на статева свободу чи статева недоторканість неповнолітнього, необхідною умовою є усвідомлення чи можливість усвідомлення такою особою віку потерпілого.

На це вказує і п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 р. № 5, згідно якого кримінальна відповідальність за вчинення зґвалтування неповнолітньої чи малолітньої особи або насильницького задово-

лення статевої пристрасті неприродним способом щодо такої особи настає лише за умови, якщо винна особа усвідомлювала (достовірно знала чи припускала), що вчиняє такі дії щодо неповнолітньої або малолітньої особи, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати. При цьому суд повинен враховувати не тільки показання підсудного, а й потерпілої особи, ретельно перевіряти їх відповідність усім конкретним обставинам справи. При вирішенні цього питання враховується вся сукупність обставин справи, зокрема, зовнішні фізичні дані потерпілої особи, її поведінка, знайомство винної особи з нею, володіння винною особою відповідною інформацією. Неповнолітній або малолітній вік потерпілої особи не може бути підставою для кваліфікації вказаних дій за частиною третьою чи четвертою статті 152 КК або частиною другою чи третьою статті 153 КК, якщо буде доведено, що винна особа сумлінно помилялася щодо фактичного віку потерпілої особи [4].

Аналіз судових вироків свідчить, що у переважній більшості випадків судами встановлюється факт усвідомлення винним віку неповнолітньої особи.

Так, наприклад, вироком Балаклійського районного суду Харківської області К. засуджений за ч. 4 ст. 152 КК України до позбавлення волі строком на десять років за те, що він влітку 2018 р., знаходячись за місцем свого проживання разом з малолітньою Н., маючи умисел вступити з нею у статеви зв'язок, достовірно знаючи, що потерпіла не досягла чотирнадцятирічного віку, діючи умисно, протиправно, з метою уникнути будь-яких дій з боку останньої, що могли б повернути увагу сторонніх осіб, які змогли б йому завадити, скориставшись безпорадним станом малолітньої, яка спала, та користуючись відсутністю уваги сторонніх осіб, у приміщенні будинку зняв з Н. одяг, вчинив дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням в тіло Н. з використанням власних геніталій, вчинивши з нею статеви акт вагінальним шляхом без її добровільної згоди [5].

Разом з тим не завжди у судових вироків міститься достатнє обґрунтування обізнаності винної особи про вік потерпілої особи. У таких випадках суди обмежуються лише вказівкою на сам факт малолітства або неповноліття.

Так, вироком Любашівського районного суду Одеської області К. був засуджений за ч. 3 ст. 15, ч. 3 ст. 152 КК України до семи років позбавлення волі за те, що він 29.03.2019 р. приблизно о 22 год. 40 хв., знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, рухаючись пішки по проспекту Шевченка у м. Подільськ Одеської області у бік ЗОШ № 7, помітив неповнолітню О., яка в цей час поверталась додому. У К. виник раптовий умисел, спрямований на зґвалтування останньої. Наблизившись зі сторони спини К. різко здійснив захват неповнолітньої потерпілої О. за плечі та затягнув її вниз у бічну канаву біля дороги. О. з метою самозахисту почала наносити К., який знаходився у положенні сидячи на її животі, численні удари в область обличчя та голови пристроєм для відкривання скляної тари. Своєю чергою К., з метою подолання опору потерпілої та пригнічення її волі, використовуючи свою перевагу у фізичній силі, наніс О. декілька ударів кулаками рук у різні частини обличчя та голови. У подальшому К. не вчинив усі дії, які вважав необхідними для доведення злочину до кінця, з причин, що не залежали від його волі, оскільки крики потерпілої О. почули випадкові перехожі, які наблизились та налякали К., у зв'язку з чим останній відразу втік з місця події [6].

Зміст зазначеного вироку не містить вказівки на докази, які б підтверджували наявність у винної особи усвідомлення факту вчинення замаху на зґвалтування саме неповнолітньої особи, або ж наявності обов'язку та можливості це усвідомлювати. З наведених підстав дії

К. не можуть кваліфікуватись за такою ознакою, передбаченою ч. 3 ст. 152 КК України, як зґвалтування неповнолітньої особи.

Також суди припускаються помилок при описі вчинених винною особою діянь, спрямованих на спричинення шкоди статевій свободі або статевій недоторканості неповнолітніх, використовуючи застарілу термінологію, яка містилась у диспозиціях ст.ст. 152 та 153 КК України до набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 р. [7], згідно якого ознаки зґвалтування та задоволення статевої пристрасті неприродним способом, а також тлумачення цих діянь були суттєво змінені, а ст. 153 КК України отримала назву «Сексуальне насильство».

Так, вироком Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області А. визнаний невинуватим у пред'явленому йому обвинуваченні за ч. 4 ст. 152 КК України, згідно якого він 05.07.2019 р. близько 15 години пройшов до річки в с. Золотогірка Мурованокуріловецького району Вінницької області, де побачив малолітню Г. З метою задоволення статевої пристрасті неприродним способом, діючи умисно, достовірно знаючи про малолітній вік Г., А. покликав останню до себе та скориставшись своєю фізичною перевагою, відсутністю сторонніх осіб та вразливим станом малолітньої Г., яка в силу відсутності розуміння характеру і значення направлених проти неї протиправних дій не могла протидіяти та чинити йому опір, ввів до її піхви палець своєї руки [8].

Використання у вироку суду словосполучення «задоволення статевої пристрасті неприродним способом», яке не відповідає змісту чинних редакцій ані ст. 152, ані ст. 153 КК України, може свідчити про невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження та бути підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції (ст.ст. 409, 411 КПК України [9]).

Саме Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 р. у КК України неповнолітні потерпілі від посягань на їх статево свободу та статево недоторканість поділені на три вищезазначені види залежно від їх віку.

Ще одним Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14 березня 2018 р. [10] законодавцем виключена зі ст. 155 така ознака потерпілого як недосягнення статевої зрілості, а натомість включена ознака недосягнення такою особою шістнадцятирічного віку.

Це нововведення, фактично, уніфікувало ознаки потерпілого від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, відкинувши необхідність проведення судово-медичної експертизи щодо визначення стану статевої зрілості неповнолітньої особи.

Крім того, наведені Закони надають чіткої можливості визначити законодавчі підходи щодо розмежування статевої свободи та статевої недоторканості як об'єктів кримінальних правопорушень, передбачених розділом IV Особливої частини КК України.

Оскільки чинні редакції ст.ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», 156 «Розбещення неповнолітніх» та 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей» КК

України встановлюють максимальний вік неповнолітнього потерпілого у шістнадцять років, це свідчить про визнання законодавцем цього віку як граничного у розмежуванні вищезазначених об'єктів кримінальних правопорушень.

Відповідно цього розмежування до досягнення шістнадцятирічного віку неповнолітній вважається статево недоторканою особою, а статевої свободи він набуває після свого шістнадцятиріччя.

Встановлення зазначеної вікової межі між статевою свободою та статевою недоторканістю особи є виправданим, оскільки в цей період статева зрілість настає у більшості неповнолітніх та статево зносини не спричиняють суттєвої шкоди формуванню здорової людини [11, с. 199].

У 2021 р. КК України доповнений ст. 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей». Аналіз змісту цієї статті дозволяє стверджувати, що законодавець криміналізував діяння, яке за своїм змістом являє один з прикладів виявлення умислу, оскільки встановлює відповідальність за пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій.

Криміналізація виявлення умислу, яке у теорії кримінального права, за загальним правилом, не є кримінальним правопорушенням, завжди становить ризик щодо можливості виявлення та документування такого діяння правоохоронними органами.

Диспозиції частин 1 та 2 ст. 156-1 КК України містять як обов'язкову ознаку складів цих кримінальних правопорушень таке достатньо оціночне поняття як вчинення винною особою хоча б однієї дії, спрямованої на те, щоб така зустріч відбулася. Пункт 1 примітки до ст. 156-1 КК України під зустріччю розуміє, зокрема, зустріч, проведення якої передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій.

На наш погляд, відсутність у диспозиціях частин 1 та 2 ст. 156-1 КК України додаткових ознак дії, спрямованої на те, щоб зустріч повнолітньої особи з неповнолітньою відбулася, не сприяє однозначному тлумаченню цих кримінально-правових норм і, відповідно, виявленню, документуванню цих діянь та їх правильній кваліфікації.

Пропонуємо у зазначених частинах ст. 156-1 КК України наслідком передбачених нею пропозицій зустрічі визначити здійснення хоча б однієї такої зустрічі.

Висновки. Кримінально-правові заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої особи передбачені розділом IV Особливої частини КК України. Законодавцем виділяються три види неповнолітніх потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: неповнолітня особа з народження і до досягнення чотирнадцяти років, неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Аналіз матеріалів судової практики свідчить про наявність помилок у вироках судів в частині встановлення об'єктності винної особи про вік неповнолітнього потерпілого та використання застарілої термінології, яка не відповідає чинним редакціям ст.ст. 152, 153 КК України.

Обґрунтована наявність законодавчого розмежування статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітнього як об'єктів кримінальних правопорушень, передбачених розділом IV Особливої частини КК України, залежно від досягнення неповнолітнім шістнадцятиріччя.

Запропоновано внесення змін до частин 1 та 2 ст. 156-1 КК України, згідно яких наслідком передбачених цією статтею пропозицій зустрічі визначити здійснення хоча б однієї такої зустрічі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravorushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
3. Мартинишин Г.Я. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, за КК України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 1. С. 235–243.
4. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>.
5. Кримінальна справа № 610/2293/21 // Архів Балаклійського районного суду Харківської області.
6. Кримінальна справа № 505/1662/19 // Архів Любашівського районного суду Одеської області.
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06 грудня 2017 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n63>.
8. Кримінальна справа № 139/991/19 // Архів Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації: Закон України від 14 березня 2018 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19#n6>.
11. Кримінальна відповідальність за звалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом: монографія / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, Д.П. Москаль, М.В. Сийплові; за заг. ред. О.М. Джузи. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2012. 272 с.